

REİS'ÜL - KÜTTAB KÜÇÜK HASAN BEY

M. Cavid Baysun

Müverrih Hasan - Beyzade Ahmed Paşa'nın hâl tercümesine dair hazırladığımız uzunca bir etüdün hülâsasını Dördüncü Tarih Kurultayına küçük bir tebliğ olarak takdim etmiştik. Mâlûm olduğu üzere Ahmed Paşa, Osmanlı tarihinin mühim bir kaynağı olup *Hasan - Beyzade Tarihi* adıyla mâruf bulunan bir eserin müellifidir ve bu eser hayli kimselere me'haz teşkil ettiği halde lâıyıkı ile tedkik olunmuş değildir. Genç tarihçilerimizden Dr. Orhan F. Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*'nde neşrettiği Hasan - Beyzade makalesinde bu mes'elenin ehemmiyetini tebarüz ettirmiş ve müellifimizin hâl tercümesi ile *Tarih*'i hakkında kıymetli mâlûmat vermişti. Elde bulunan vesikalara dayanarak daha da tafsili mümkün bulunan bu mevzu'a bir nevi' başlangıç olmak üzere müverrihin babası Reis'ül-küttab Küçük Hasan Bey'in biyografisini yazmayı faideden hâli bulmadık.

Küçük Hasan Bey'in menşe'i ve hayatının ilk zamanları hakkında kâfi mâlûmata ma'alesef sahib değiliz. Şimdiye kadar görebildiğimiz eserlerde *küçük* sıfatıyla¹ tanılan bu zatın Harem-i hümayun'dan yetiştiği ve iyi bir tahsil gördükten ve bâzı menasib-i divâniyyede bulunduktan sonra, şevval 999 (ekim 1584) sonlarına doğru Sadaret kaymakamı Vezir-i sâni Mesih Paşa tarafından Reis'ül-küttab vekâletine getirildiği kayıttır.² O ta-

¹ Reis'ül-küttab Hasan Bey, bu sırada Anadolu kazaskerliğine kadar yükselen diğer Hasan Bey (ölümü: perşembe, 14 Muharrem 948) den ayırd edilmek için *küçük* sıfatıyla anılmış olabilir. Kazasker Hasan Bey için bk. Nev'i zade Atâ'i, *Şakayık zeyli* İstanbul, 1268, s. 239 v.d. Bu zatın oğlu kuzattan Ahmed Bey olup şevval 995 (eylül 1587) de Şam'da vefat etmiştir. Onun oğlu kezâ kuzattan Mustafa b. Ahmed b. Hasan Bey'in ölümü ise safir 1041 (ağustos/eylül 1631) de vuku' bulmuştur (Bunlar için bk. Nev'i zade Atâ'i. *agn. esr.* s. 296 ve 745).

² Ahmed Resmî Efendi, *Sefinet'ür-rüesâ*, İstanbul 1269, s. 20; Mehmed Tarih Dergisi — 7

rihlerde İran seferine serdar olan Özdemir-oğlu Osman Paşa İstanbul'dan ayrılmış, Reis'ül-küttab Hamza Çelebi (Paşa) de sefere iştirak etmiş bulunuyordu. Mesih Paşa'nın kaymakamlığı müddetince (şevval sonları 992 — 8 zilhicce 993; milâdî tarihle: ekim 1584 — 1 ocak 1585) Reis'ül-küttab vekili olarak hizmet eden Küçük Hasan Bey, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın vefatında Sadaret'e getirilen Mesih Paşa tarafından Reis'ül-küttab tâyin olundu. Küçük Hasan Bey'in bu vazifeye nasbı ve ondan azline dâir birbirinden farklı iki rivayet vardır.

Peçuylu (Peçevi) İbrahim Efendi'ye göre Sadriâzam Mesih Paşa, Hamza Bey'in yerine küçük Hasan Bey'i getirmek istemiş, fakat Murad III. tarafından müsaade olunmamış, Padişah, Sadriâzam'ın bütün ricalarını «*Sana lâzım olan bizim nasb ettiğimizi istihdamdır*» ihtarı ile red ettiğinden, Mesih Paşa da «*Bana istikamette mu'in ve mu'avin olmayan şahsı kullanamazın ve sözünün nüturu olmayan vezirlerden olmağı istemez*» diyerek Sadaret'ten çekilmiştir.³

Peçuylu'nun, bu rivayeti müverrih Âli Efendi'den hülâsaten aldığı ve me'hazının ifadesini kısaltırken onu hayli değiştirdiği anlaşılıyor. Filvaki Âli, Küçük Hasan Bey'in Riyaset'e tâyini bahsinde Mesih Paşa «Reis'ül-küttab Hamza Çelebi'nin azline ve Harem-i muhteremden çıkmış pesendide-i enâm hoş-fehm ve rast-kelem Küçük Hasan Bey nam emekdarın Riyaset makamına nasbına sa'y-u dikkat eyledi. Hattâ urûz ve telhis mucbeince Padişah-ı âlem bez-i himmet eyledi. Lâkin mesfur Hamza Çelebi bâzı smeller eyledi. Mansıb-ı sâbıkın mukarrer ettirüb Sadriâzam huzuruna gitti. Hâlâ ki Mesih Paşa merhum kabulüne ikbâl eylemedi. *Ben seni kullanmazın* sözünden gayrı kıyl-ü kaal eylemedi ve bir iki def'a bu mazmunu telhis idüb gönderdi. Ma'a zalik Sultan Murad-ı merhum müsaade eylemedi» diyerek Hasan Bey'in bir müddet Riyaset makamında kaldığı mânasını çıkarabileceğimiz bir ifade kullanmıştır.⁴

Süreyya Bey ise (*Sicill-i Osmani*, İstanbul, 1311, II, s. 132), Küçük Hasan Bey'in Mesih Paşa hüddamından olduğunu söyler.

³ Peçuylu İbrahim Efendi, *Tarih*, İstanbul, 1283, II, s. 18 v.d.; İbrahim Efendi'nin rivayeti muahhar müellifler tarafından iktibas edilmiştir. Meselâ bk. Kâtib Mehmed, *Nuhbet'üt-tevarih ve'l-ahbâr*, İstanbul, 1276, s. 162; Osman zade Tâ'ib, *Hadikat'ül-vüzerâ*, İstanbul, 1271, s. 42.

⁴ Mustafa Âli, *Küh'ül-ahbâr*, basılmamış kısım, Üniversite kütüphanesi, türkçe yazma, 5959, varak 578/b.

İkinci rivayet Küçük Hasan Bey'in oğlu, müverrih Hasan-Beyzade Ahmed Paşa'nın naklidir, ve bir çok hâdiseler gibi babasından dinlediği bu vak'anın, Âli ve Peçuylu İbrahim Efendi tarafından nakl edilen rivayete nazaran daha doğru olduğu şüphesizdir. Şurasını hemen söylemeliyiz ki *Hasan-Beyzade Tarihi*'nin muhtelif yazmaları arasında âlelâde nüsha farkı hududunu çok aşan ayrılıklar göze çarpmakta ve bundan müellifin eserini başka başka zamanlarda, bâzan mufassal olarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Babasının Riyaset'e tâyini meselesini müverrihimizin birbirinden farklı iki şekilde hikâye ettiğini hatırlatmak ve her ikisini de kayd etmek mecburiyetindeyiz.⁵

Hasan-Beyzade Tarihi'nin bir versionunda, babasının reis'ül-küttab oluşunu anlatırken, Sadriâzam Mesih Paşa'nın 15 zilhicce 993 (8 aralık 1585) pazar günü o sırada Reis'ül-küttab vekâletinde bulunan Hasan Bey'i Divan'a çağırıldığını ve kendisine iki âdet hatt-ı hümayun teslim ettiğini söyler. Bu hatt-ı hümayunlardan birinde Reis'ül-küttab Hamza Çelebi, Kastamonu sancağına tâyin edilmiş, yerine başka birinin getirilmesi arz olunsun, denilmiştir. İkincisinde ise Riyaset'e Küçük Hasan Bey nasb olunmaktadır. Padişah'ın Hasan Bey'i bu vazifeye tâyini, Mesih Paşa'nın, Hasan Bey, Lâmi Ali Çelebi, Molla Ferruh ve Mollacık'dan ibaret dört zatı inhası neticesi vuk'u bulmuş, yâni Padişah, Sadriâzam'ın bu telhisi üzerine Hasan Bey'i reis'ül-küttab etmiştir.⁶

İkinci şekildedeki ifadesinde Hasan-Beyzade, isimleri geçen dört zatın inhalarını bahis mevzuu etmeksizin 15 zilhicce günü Divan dağıldıktan sonra Mesih Paşa'nın Hasan Bey'i sarayına çağırıldığını ve mülâkat esnasında tâyin hatt-ı hümayununu verip hil'at giydirdiğini belirtmekle iktifa ediyor.⁷

⁵ *Hasan-Beyzade Tarihi*'nin tedkik edebildiğim yazma nüshaları, bu eserin iki versionu olduğunu gösteriyor. Bu itibarla mezkûr *Tarih*'in tenkidli bir tab'ını vucûde getirmek oldukça mühim bir mes'ele halini almaktadır.

⁶ *Hasan-Beyzade Tarihi*, Topkapı sarayı, Hazine kütüphanesi, 1585, varak 41/a, 42/b; Profesör Fuad Köprülü nüshası, varak 5/b. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih*, İstanbul, 1281, s. 215'de Küçük Hasan Bey'in vefatından bahs ederken «sâbık Mesih Paşa sadaretinde reis'ül-küttab» olduğunu söylemekle Hasan-Beyzade'nin ifadesini te'yid etmiştir. Ahmed Resmi Efendi ise *Sefinet'ür-rüesa*, s. 20 de Mesih Paşa sadriâzam olur olmaz Küçük Hasan Bey'i Riyaset'e getirdiğini ve onun bu hizmette Hamza Bey'in seferden avdetine kadar kaldığını söyler.

⁷ Bu mesele hakkında daha fazla malûmat almak için bk. *Hasan-Beyzade Tarihi*, Topkapı sarayı Emanet hazine, 1434, varak 370/a 370/b.

Küçük Hasan Bey'in reis'ül - küttab oluşuna *ریاست بولدی* (yerin buldu riyaset) cümlesinin tarih (993) düştüğü *Hasan-Beyzade Tarihi*'nde kayıtlı bulunduğu gibi, kaynağının bütün muhtevasını öz malı sayan Solak-zade bunu da kitabına almıştır. Tarih cümlesinin bir mısra'a, mısra'ın da bir kıt'aya dahil bulunduğunu, bahis mevzû'u ettiğimiz *Mecmua*⁸dan öğreniyoruz. O devrin muâsırı

Solakzade Mehmed Hemdemi *Tarih*, İstanbul, 1298, s. 610'da Küçük Hasan Bey'in tâyinini *Hasan-Beyzade tarihi* (birinci şekil)'nden aynen ve hiç bir değişiklik yapmadan nakl ettiğini söylemeliyiz. Bu hususta kat'i bir fikir edinmek için *Hasan-Beyzade* ve *Solak-zade Tarih*'lerinde müşterek olan metni alıyoruz:

«İşbu kâtib'ül hurufun vâlid-i mâcid-i mevfur'ül-mehâmidi Hasan Bey ki ol zamanda nâ'ib-i menâb-ı reis'ül-küttab-ı sultanî idi şatır gönderüb doğrı Bâb-ı hümayun'dan yana gelüb bana mülâki olsun deyu fermân idüb vâlid-i merhum dahi Divan'dan doğrı Mesih Paşa'ya varub mülâket ettikde iki kıt'a hatt-ı hümayun teslim idüb... vâlid-i merhum Mesih Paşa'nın dar-menin pûs idüb varub devr-i ebvâb eyledi» (*Hasan-Beyzade Tarihi*, Topkapı sarayı hazine, 1585, gösterilen yer; *Solak-zade tarihi*, s. 610). Bu iki tarih'in bahs ettiğimiz me's'eleye dâir kayıtları mukayese edilince, Mehmed Hemdemi'nin, Küçük Hasan Bey'i kendi babası imiş gibi gösterdiğinin farkında olmadan me'hazının ifadesini aynen iktibas ettiği anlaşılır.

⁸ Hasan - Beyzade'nin hayatını, diğer me'hazlarla kıyas kabul etmeyecek kadar geniş ölçüde tenvire yarayan bu *Mecmua*'dan Dördüncü Tarih Kurultayında bahsetmişim. Müverrihimiz hakkında neğr etmek tasavvurunda bulunduğum tedkiknamede esaslı bir surette tavsif edeceğim bu yazmadan istifade ile vücuda getirilmiş ilk etüd Dr. Orhan F. Köprülü'nün *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Hasan - Beyzade makalesidir. Bu kaynaktan şimdilik kısaca bahs etmeği lüzumlu görüyorum.

Mecmua'da bizi yakından alâkadar eden münşest, fetihname ve vakfiye gibi eserler her halde müverrihe mensub olup bizce meselef meçhul kalan biri tarafından toplanmış, ve bu cihet bâzı yazılar üzerindeki *Efendimiz Hasan-Beyzade'nindir* ve yahut *Efendimiz Hasan-Beyzade Ahmet Paşon'nundur* gibi ibareler sayesinde anlaşılakta bulunmuştur. İlk mürettibinden sonra başka ellere de geçtiği içindeki muhtelif el yazılarından anlaşılın bu büyük eb'adda 266 sahifelik *Mecmua*'da Hasan-Beyzade'nin münşestından başka üç kıt'a Kanije fetihnemesine (bunlardan biri natamamdır), kendi inşasıyle bir vakfiyeye ve bir kaç parça şiirine tesadüf ediyoruz. Yazmada ayrıca Ebus-suud, Hoca Sadeddin, Zekeriya-zade Yahya, Bakî, Azmi-zade Haletî Efendilere ve daha bir çok şahsiyetlere ait manzum ve mensur eserler de mevcuttur.

Mecmua'nın tertibi ve bâzı yazıların te'lif tarihlerini kat'iyetle tâyin mümkün değilse de bir takım karineeler sayesinde elimizde bulunan metinlerin hicri XI. asır başlarında istinsah edildiğidi gösteriyor. Filvaki bütün bu metinlerin ekserisi Hasan-Beyzade'nin me'muriyet sahasında vasıl olabildiği en yüksek mevkileri ikrâzdan sonra (meselâ bir mektubunun üzerinde *Sabıkka*

olan şâirlerden Lisânî⁹'nin yazdığı kıta şudur :

Dilâ bir gülbün-i gulzâr-i lûtfun
Açıldı gonca-i maksudı güldi
İrişdi pertev-i lûtf-i ilâhî
Safâdan safha-i eflâk doldı
Lisânî didiler erbâb-ı irfan
Yerin buldu riyâset târih oldı

Küçük Hasan Bey'in Reis'ül-küttablığa tâyin edildiğini isbat eyleyen bu tarih kıt'ası, Peçuylu İbrahim Efendi'nin ileri sürdüğü nokta-i nazarı bûs-bütün çürütüyor.

Bu zatın riyasetten infisali, hâmisî Mesih Paşa'nın Sadaret'ten çekilmesine sebebiyet vermiş olmak itibariyle bilhassa ehemmiyetlidir. Hasan Bey reislik vazifesini ifa ederken bu mansıbın eski sahibi Hamza Bey'in seferden döndüğünü ve memuriyetini geri almak için Murad III. nezdinde teşebbüste bulunarak mevkiini istirdada muvaffak olduğunu görüyoruz. Mesih Paşa, Küçük Hasan Bey'i mevkiinde tutmak hususunda gösterdiği gayretin semeresiz kalması üzerine haysiyetini muhafaza etmek için istif'aya karar vermiş ve 25 rebiülevvel 994 (13 şubat 1589) de Sadaret'ten ayrılmıştır.¹⁰

Karaman ve Keçe beylerbeyliklerine mutasarrif iken mahmiye-i Haleb'de emvâl-i sultanî defterdarlığından munfasıl olan Hasan - Beyzade Ahmed Paşa... yazılıdır ve kendisi ber-hayat iken (müstensih daima ondan *Efendimiz* gibi hürmetkârane tabirlerle bahseder) istinsah edilmesi, Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye âit bir gazelin üstünde *Kadı-asker Yahya Efendi* kaydının bulunması (bu zatın ilk meşihati 1031dedir), *Mecmua*'nın bir sahifesinde Mustafa I. ile Osman II. nin cülûs ve hal'lerine, Murad IV. ün cülûsuna (1032) dâir malûmat olması, nihayet o sıralarda defterdar Bakî Paşa'nın vezir ve ber-hayat bulunması (bu zatın vezareti 1031 de, vefatı ise 1034 de dir) tahminimize esas teşkil eylemiştir.

⁹ Lisânî, asıl adı Yahya olup muhasebecilikte ve defter emînliğinde bulunmuş bir İstanbullu şâirdir. Vefatı 1018 (1609/1610) da, doğduğu şehirde vuku' bulmuştur (Kınalı zade Hasan Çelebi, *Tezkire*, nezdimizdeki yazma nüsha; Rıza, *Tezkire*, İstanbul, 1316, s. 86).

¹⁰ Peçuylu İbrahim (*agn. esr.*, II. s. 18)'nin, Mesih Paşa «Reis'ül-küttab Hamza Bey yerine Küçük Hasan Bey'i nasbetmek istedi. Canib-i Padişahîden mûsaade olunmadı. Bir iki defâ arz-u telhis edicek Şana lüzum olan bîzim nasb ettiğimizi istihdamdır, hatt-ı şerifi sadır» oldu şeklinde, Hasan Bey'in Riyâset'te bulunmadığı mânası çıkan bir ifade tarzı kullandığını biliyoruz. Halbuki, Hasan Bey'in, Hamza Bey seferde iken Reis'ül-küttablık ettiği, ancak bu zat seferden avdet ettiği zaman Padişah tarafından yerine iade olun-

Reis'ül-küttablktan sonraki hayatı bizce meçhul olan küçük Hasan Bey'in muharrem 995 (aralık 1586) ortalarında şir-pence hastalığından vefat ettiğini biliyoruz ¹¹.

En mühim vazifesi olan Reis'ül-küttablık'ta da büyük bir faaliyet ve hizmetine rastlanmayan, binaensleyh ehemmiyetli bir devlet adamı olarak gösterilmesine imkân bulunmayan Küçük Hasan Bey'in ismi, Ahmed Paşa (Hasan - Beyzade)'nin ma'ruf *Tarih'i* sayesinde tanınmıştır diyebiliriz. Kısaca *Hasan - Beyzade Tarihi* adıyla anılan bu mühim eserin başlıca kaynaklarından biri bizzat Hasan Bey'in ifadeleridir. Filvaki, yukarda bâzı misallerle de izah ettiğimiz gibi, bu zat müşahidi olduğu hâdiseleri oğluna anlatmış o da bunları *Tarih'*ine derc etmiştir. Bu itibarla, Küçük Hasan Bey'i, on altıncı asrın sonlarında cereyan eden bir kısım vak'aların râvîsi olarak kabûl etmek ve onu böylece kıymetlendirmek yanlış olmaz kanaatindeyiz.

duğu gözönünde tutulursa, Sadriâzam Mesih Paşa'nın Hasan Bey'i ibka için Murad III'e telhislerle müracatta bulunduğunu kabul etmenin şüphesiz daha doğru olacağı anlaşılır.

Mesih Paşa'nın infisali hakkında keza bk.: Âli (*ayn. esr.*, göster. yer.) Padişah'ın ısrarına mukavemet eden ve sözünü geçiremeyince isti'fa eden Mesih Paşa'dan takdîrkâr bir lisanla bahs eder. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih*, s. 205 (bu müverrih, Mesih Paşa'nın Sadaret'ten ayrılış sebebinin izah etmemiştir): Osman-zade Tâ'ib efendi, *ayn. esr.*, göster. yer.; Ahmed Resmî Efendi, *ayn. esr.*, s. 16 v.d.; Mehmed Süreyya Bey'in, *Sicill-i Osmani*, (II, 123) deki H a s a n B e y maddesi ile aynı cild s. 252 v.d'daki H a m z a P a ş a maddesinde mütenakız mâlûmat verilir; *Sicill-i Osmani'*de Küçük Hasan Bey'in tâyin tarihini 989, azlini ise 996 göstermesi belki bir mürettib hatasıdır. Bu eserde, bahis mevzuumuz olan zatın ölüm tarihi hakkındaki tahmine kıymet atf etmek mümkün değildir.

¹¹ Selânikî Mustafa Efendi, *ayn. esr.*, s. 217; krş. Ahmed Resmî Efendi, *ayn. esr.*, s. 20; Maarif vekilliği kütüphaneler müdürlüğü tasnif komisyonu, İstanbul kütüphaneleri *Tarih - Coğrafya yazmaları kataloğu I. Türkçe tarih yazmaları*, İstanbul, 1944 fasikül II, s. 116 (burada Hasan Bey'in ölüm tarihi 990 olarak gösterilmiştir).